

DOI: 10.32347/2076-815X.2024.85.121-132

УДК 330.1

к.ек.н., доцент **Денисенко Н.О.**,
denysenko.no@knuba.edu.ua, ORCID: 0000-0001-5490-2972,
Київський національний університет будівництва та архітектури

ЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проаналізовано змістове наповнення поняття «економічна безпека держави», узагальнено підходи до визначення та структури. Визначено основні складові елементи економічної безпеки держави, що характеризують економічні процеси і суміжні з ними явища. Розглянуто об'єкти, суб'єкти та принципи економічної безпеки. Проаналізовано індикатори економічної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека; економічна безпека; індикатор безпеки

Постановка проблеми. В сучасних умовах повномасштабного вторгнення та посилення внутрішніх і зовнішніх загроз, постійний моніторинг, аналіз і оцінка ризиків економічної безпеки та її складових набуває особливої актуальності.

Врахування комплексу загроз економічній безпеці на макро-, мезо- та мікрорівнях, розуміння логіки їх розвитку і взаємовпливу дозволять сформулювати кращі уявлення про засади національної стійкості і забезпечити в разі необхідності коригування економічної політики та її інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження економічної безпеки та її забезпечення знаходяться в центрі уваги багатьох вчених та практиків. Відомими зарубіжними вченими-розробниками проблематики економічної безпеки є Долден Дж., Келлі Р., Кенан Дж., Моргентгау Х., Бузан Б., українськими – Пастернак-Таранушенко Г.А., Третяк В.В., Губський Б.В., Муртіян В.І., Засадко В.В., Молдован О. О., та інші. Проте проблеми економічної безпеки залишаються одними з найбільш дискусійних, оскільки не існує єдиної думки щодо сутності, складових, методики розрахунку, що потребує подальшого дослідження та уточнення.

Актуальність і новизна. Національна безпека визначається, насамперед, станом розвитку національної економіки. Для стабільного соціально-економічного розвитку держави потрібна надійна та ефективна національна економіка.

В жорстких воєнних умовах, коли глобальна спільнота вносить свій внесок в перемогу України над агресором дуже часто економічною (санкційною) зброєю, треба усвідомлювати, що, на жаль, така зброя не діє миттєво. А тому наразі спроможність досягти перемоги значною мірою визначатиметься стійкістю та життєздатністю національної економіки, що обумовлює вибір теми та об'єкту дослідження.

Мета та методи досліджень. Мета дослідження – теоретико-методологічний аналіз економічної безпеки. Для досягнення мети ставляться та вирішуються завдання аналізу різних інтерпретацій поняття «економічна безпека», виокремлення складових економічної безпеки та розрахунок індикаторів.

Об'єктом дослідження є економічна безпека, предметом - дослідження системи економічної безпеки на сучасному етапі розвитку.

Основна частина. Термін «економічна безпека» з'явився в 1977 році в науковій роботі Клауса Кнора «Питання економіки і національна безпека», хоча, безумовно, дослідження цієї проблематики почалися значно раніше [1].

В 30-60-х роках ХХ століття об'єктом вивчення безпеки була переважно військова сфера. Термін «економічна безпека» застосував Ф. Рузвельт в програмі виходу з Великої депресії 1933—1937 рр. «Новий курс». В 1947 році в США був прийнятий закон «Про національну безпеку», в якому багато місця відводилось також питанням економічної безпеки [2].

В країнах Західної Європи термін «економічна безпека» почали використовувати у 70-х роках як метод економічного забезпечення національної безпеки.

В 70-80-х роках поняття безпеки розширилось та поглибилось. Це вже не тільки визначення стану виживання [3], а комплексне поняття, що включає військову, політичну, економічну та екологічну захищеність [4].

В Україні питання економічної безпеки опинилися в центрі уваги з початку 90-х років ХХ-го століття. Одним з перших вітчизняних науковців, хто досліджував поняття економічної безпеки, був Г. Пастернак-Таранушенко [5]. У своїх дослідженнях вчений розглядає безпеку держави як єдність складових (економічна, фінансова, демографічна, екологічна, продовольча, військова, енергетична безпека) та виокремлює зовнішні та внутрішні загрози безпеці.

Поняття «національна безпека» знайшло відображення в офіційних документах як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [6,7].

Будь-яка складова системи безпеки включає набір засобів, технології, стратегії, принципи забезпечення безпеки, гарантії безпеки, підходи до

управління ризиками, дії, професійну підготовку, практичний досвід. До системи національної безпеки входять структурні підсистеми: воєнна, зовнішньополітична, економічна, інформаційна та кібербезпека, гуманітарна, соціокультурна, науково-технологічна, екологічна.

Економічна безпека розглядається як складова національної безпеки і виступає матеріальною основою національної безпеки (див. рис.1).



Рис. 1. Складові національної безпеки.

Враховуючи складність, багатогранність та різноплановість поняття «економічна безпека», в Таблиці 1 узагальнено трактування терміну.

Таким чином, економічну безпеку розглядають як стан захищеності, ресурсної забезпеченості і умов на певний момент часу, що забезпечується свідомою цілеспрямованою діяльністю.

Об'єкти економічної безпеки - економічна система країни, окремі сфери діяльності (соціальної, політичної, правової, інформаційної тощо).

Суб'єкти економічної безпеки - державні та місцеві органи виконавчої і законодавчої влади; міністерства, відомства, комерційні і некомерційні організації, громадські організації, окремі громадяни.

Таблиця 1

Узагальнення поняття «економічна безпека»

Автор	Характеристика
Пастернак-Тарнушенко Г.А.	«...стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців» [5]
Губський Б.В.	«...економічна безпека... визначає спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільного суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій» [8]
Новікова О.Ф., Покотиленко Р.В.	«...стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства, держави від економічних загроз та впливаючих на них інших загроз національній безпеці» [9]
В. Мутріян	«...загальнонаціональний комплекс заходів, який направлений на постійний та стабільний розвиток економіки держави та включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам» [10]
Третяк В.В.	«...стан економіки, який за допомогою економічного механізму шляхом використання комплексу заходів забезпечує незалежність, стабільність та розвиток країни» [2]
Засадко В.В.	«...складна багатofакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стабільному розвитку країни, а також забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [11]
Молдован О.О.	«...свідомо та цілеспрямовано скоригований у бажаному напрямі органами публічної влади стан економіки, який забезпечує стійкість держави до зовнішніх і внутрішніх системних загроз та цілеспрямованих актів інших держав, спрямованих на її дестабілізацію» [12]

Принципи національної економічної безпеки – економічна незалежність, економічна стійкість і стабільність, здатність до саморозвитку і прогресу (див. рис.2).

Як і національна безпека в цілому, економічна безпека має різні підсистеми: макроекономічну, зовнішньоекономічну, фінансову, виробничу, інвестиційно-інноваційну, продовольчу, сировинно-ресурсну, енергетичну, соціально-демографічну. Розглянемо більш докладно ці складові.

Макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій, що проявляється у вигляді підвищення темпів економічного зростання,

ефективності виробництва, стабілізації рівня цін та курсу національної валюти [13].

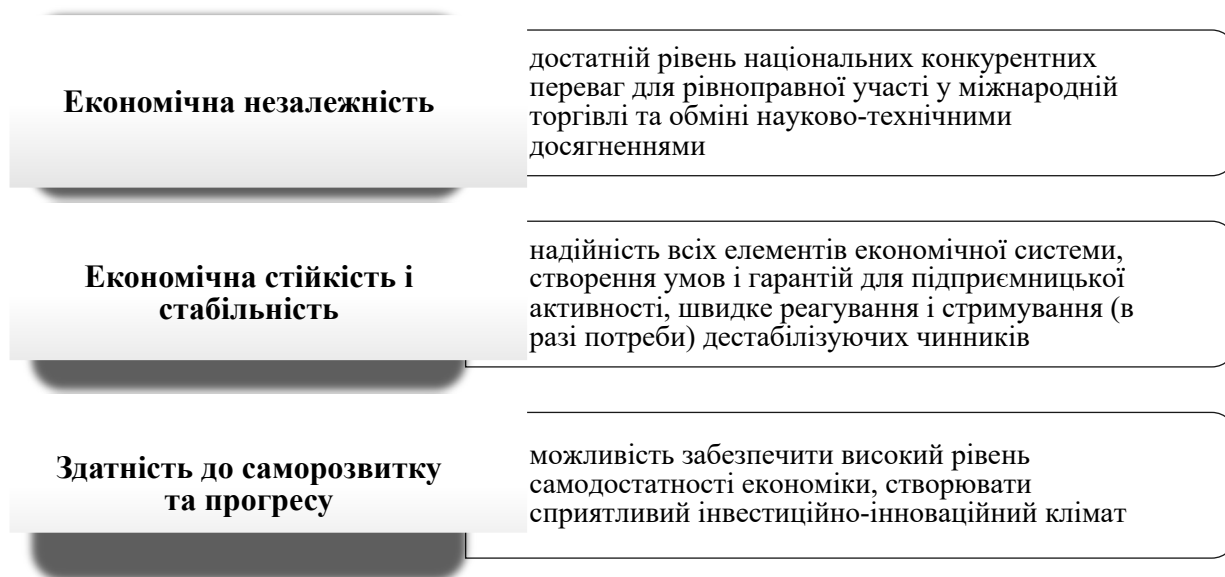


Рис. 2. Принципи національної економічної безпеки.

Зовнішньоекономічна безпека є індикатором ефективності зовнішньоекономічної діяльності з метою створення сприятливих умов для розвитку національної економіки за допомогою активного використання переваг сучасних форм міжнародного поділу праці.

Сировинно-ресурсна безпека полягає у забезпеченні населення і господарського комплексу необхідними ресурсами для здійснення відтворення і розвитку.

Енергетичну безпеку можна розглядати як частину сировинно-ресурсної безпеки, хоча більшість науковців виокремлюють її в одну із самостійних складових економічної безпеки. Енергетична безпека - це спроможність території забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити гнучку диверсифікацію джерел і шляхів постачання енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування господарського комплексу в умовах нестабільного зовнішнього і внутрішнього середовища, в тому числі, на основі використання превентивних інструментів попередження і адаптації.

Інвестиційно-інноваційна безпека – це комплексна інтегральна характеристика стану інвестиційно-інноваційної сфери країни, формування і розміщення інвестиційного потенціалу в умовах нестабільного зовнішнього і внутрішнього середовища з урахуванням інвестиційних ризиків і загроз [14].

Соціально-демографічна безпека – це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується стабільність і стійкість процесів відтворення населення, розвиток людського капіталу як складової економічного потенціалу країни.

Економічна безпека держави та її демографічна стійкість взаємозалежні і взаємообумовлені [15]. На сучасному етапі старіння населення призводить до скорочення трудового потенціалу країни та збільшення економічного навантаження на населення в працездатному віці, що не тільки ускладнює сталий економічний розвиток, а й призводить до зниження оборонного потенціалу країни. Шкала демографічного старіння ООН свідчить про «старе» населення, якщо частка осіб у старше 65 років становить більше 7% від загальної чисельності населення країни [16,17].

Повномасштабне вторгнення призвело до демографічних втрат і стало причиною зміни чисельності населення за рахунок внутрішнього та зовнішнього переміщення. Тривалий характер війни, колосальні економічні втрати, прогнозований тривалий період повоєнного відновлення підвищує демографічні ризики, адже більшість мігранток є жінки дітородного віку.

Виробнича складова економічної безпеки містить структурний розвиток (валова додана вартість на одну особу, питома вага зайнятих, рівень рентабельності), структуру виробництва (виробництво продукції на одну особу), структуру споживання (споживання продукції на одну особу), інвестиційно-фінансовий розвиток (відношення капітальних інвестицій до випуску, частка кредитів у відповідну сферу у кредитуванні економіки в цілому, індекс цін виробників) [18].

Продовольча безпека характеризує рівень продовольчого забезпечення населення території у необхідній кількості, асортименті та відповідної якості незалежно від зовнішніх і внутрішніх факторів впливу [19].

Міністерство економіки України проводить оцінку рівня економічної безпеки на основі Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 29.10.2013 № 1277 [13].

Відповідно до Методичних рекомендацій Міністерство економіки здійснює оцінку інтегрального рівня економічної безпеки України в цілому та за субіндексами економічної безпеки двічі на рік на підставі офіційних статистичних даних та експертних оцінок, у тому числі рейтингових звітів міжнародних неурядових організацій. Залежно від значень індикатора визначається рівень економічної безпеки, а саме: 0 - 0,19 - значення індикатора, яке характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки; 0,2 – 0,39 значення індикатора, яке характеризується як

критичний рівень економічної безпеки, за якого рівень економічної безпеки дорівнює 20% оптимального значення; 0,4-0,59 - значення індикатора, яке характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки, за якого рівень економічної безпеки дорівнює 40% оптимального значення; 0,6-0,79 - значення індикатора, яке характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки, за якого рівень економічної безпеки дорівнює 60% оптимального значення; 0,8-0,99 - значення індикатора, яке характеризується як задовільний рівень економічної безпеки, за якого рівень економічної безпеки дорівнює 80% оптимального значення; 1 - значення індикатора, яке характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки.

На рис. 3 наведено розрахунок рівня економічної безпеки України у 2010-2021 рр. інтегральний та за окремими складовими у відсотках. Можно побачити, що як інтегральний показник економічної безпеки, так і більшість її складових знаходились в небезпечній зоні.

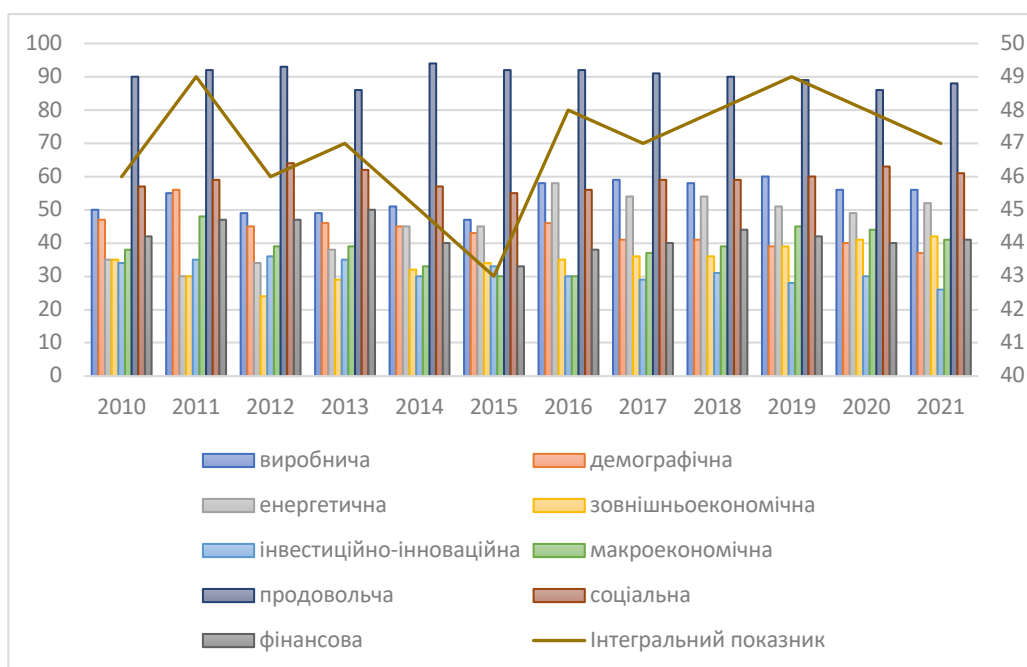


Рис. 3. Рівень економічної безпеки України у 2010-2021 рр. інтегральний та за окремими складовими,% (за даними Міністерства економіки України).

Слід зауважити, що за підсумками 2022 та 2023 року Міністерство економіки не здійснювало оцінку інтегрального рівня економічної безпеки України у зв'язку з відсутністю в органів державної статистики можливості забезпечити збір, аналіз та поширення статистичної інформації в умовах введення в Україні воєнного стану.

Аналізуючи наявну інформацію, можна зробити висновок, що у 2023 році реальний ВВП України виріс за оцінками експертів на 5-5,5%

порівняно з 2022 роком, коли відбулося падіння на 28,8% (тобто приблизно на чверть менше рівня 2021 року) [20].

Завдяки діям НБУ більшу частину 2023 року курс був фіксованим на рівні 36,6. Розрив із готівковим курсом поступово зменшився і НБУ перейшов до режиму керованої гнучкості на основі валютних інтервенцій.

За даними Державної служби статистики інфляція в Україні у 2023 році впала до 5,1% після стрибка у 2022 році до 26,6% (із 10 % у 2021 році) через війну та через емісію для покриття воєнних видатків. Відбулося це завдяки регулярним надходженням іноземної допомоги (42,5 млрд дол у 2023 році проти 31,1 млрд дол у 2022 році), що дозволило зменшити монетарне фінансування. Але слід врахувати, що допомога здебільшого надходила у формі кредитів (63% від усієї фінансової допомоги), а не грантів. Крім того, завдяки іноземній фінансовій допомозі валютні резерви у 2023 році склали 40,5 млрд доларів.

Зрозуміло, що в українському воєнному бюджеті більше половини йде на фінансування оборони (для порівняння в мирний час частка витрат на оборону в країнах НАТО 2%). Власних податкових та митних надходжень не вистачає для покриття всіх видатків бюджету. У 2023 році уряд залучив вдвічі більше ніж у 2022 році коштів через державні облигації - 566 млрд грн. Товарний експорт у 2022 році становив 44,2 млрд дол, у 2023 році - 36 млрд дол (у 2021 році експорт товарів сягнув 68,2 млрд дол). На товарний експорт вплинули створення у 2023 році власного морського коридору (що дозволило поступово нарощувати експорт). Але польська блокада сухопутного кордону сильно знизила український експорт та податкові надходження бюджету від імпорту товарів.

Висновки. Два роки повномасштабної війни істотно змінили українську економіку. Зважаючи на демографічні та економічні втрати, відбулося значне зниження економічного потенціалу країни та підвищення рівня економічної небезпеки. Повоєнне відновлення потребує обґрунтованих стратегій і дій, а також, значних фінансових ресурсів.

За експертними прогнозами вже наприкінці 2024 року державний борг України може сягнути 95% ВВП, що переведе Україну в статус дуже обтяжених боргом держав та ускладнить можливості реалізації програм повоєнного відновлення економіки. Все це вимагає пошуку шляхів забезпечення економічної безпеки як матеріальної основи національної безпеки.

Аналіз економічної ситуації в країні обумовлює необхідність розгляду усього комплексу соціально-економічних процесів з метою подальшого

моніторингу та прогнозування економічної безпеки, розробки ефективних стратегій підвищення рівня економічної безпеки в умовах дії воєнного стану та в період повоєнного відновлення.

Список джерел

1. Knorr K. (1977). International economic leverage and its uses. In: Knorr K. and Traeger F.N. (eds) *Economic Issues and National Security*. Lawrence, KA: Allen Press, pp. 99–126.
2. Третяк В.В. Економічна безпека: сутність та умови формування / В.В. Третяк, Т.М. Гордієнко // *Економіка та держава*. – 2010. – №1. – С. 6–8.
3. Ghica Luciana Alexandra, Marian Zulean, *The Politics of National Security. Concepts, institutions, processes*, Polirom, Iasi, 2007, p.77-99.
4. Buzan Barry (1991). *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Hemel Hempstead, Harvester, 2nd edn, 1991.
5. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. *Методологія забезпечення: монографія*– К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.
6. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16.01.1997 №3/97-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
7. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII [Електронний ресурс]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
8. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. – К., 2001. – 23 с.
9. Новікова О.Ф., Покотиленко Р.В. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення: монографія. Донецьк: ІЕП НАН України, - 2006. - 407 с.
10. Муртіян В.І. Економічна безпека України. — К.: Лібра, 1999. — 462с.
11. Засадко В.В. Економічна безпека урбанізованих територій України: Монографія. – Київ: НІСД. Видавництво ННВК «АТБ» – 2016. - 360 с.
12. Молдован О.О. Економічна безпека держави як базове поняття екосистейту: у пошуках універсальної дефініції // *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. - т.32 (71). №4, 2021. - С.5-13
13. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення 15.02.2024)
14. Копилюк О.І. Інвестиційно-інноваційна складова в системі економічної безпеки України / О.І. Копилюк, О.М. Музичка, З.М. Холод // *Бізнес Інформ*. - 2016. - №11. - С. 81-87. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_11_15. (дата звернення 12.02.2024)
15. Цвігун І.А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія [Електронний ресурс]. – URL: <file:///C:/Users/Asus/Downloads/46352667.pdf> (дата звернення 12.02.2024)
16. Захарова О.В. Демографічне старіння населення: наслідки та перспективи для України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Економіка*. - 2018. № 9(37). - С. 11–15.

17. Карпенко А.В., Будицька Ю.О. Вплив старіння населення на кадрове забезпечення інноваційного розвитку економіки України. Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку. - 2018. №4(06). - С. 27–38. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2018-4/06-03>.
18. Костюк Т.О. Виробнича складова економічної безпеки сільського господарства: теорія і практика / Т.О. Костюк // Економічний вісник Донбасу. - 2017. - №2. - С. 105-112. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2017_2_14. (дата звернення 12.02.2024)
19. Колісник Г.М. Продовольча безпека України та особливості її розвитку / Г.М. Колісник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2015. - Вип. 5. - С. 72-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_5_19. (дата звернення 12.02.2024)
20. Самойлюк М., Левченко Є. Економіка України у 2023 році: головне// Центр економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-economy-in-2023-tracker-overview/> (дата звернення 15.02.2024)

PhD, Associate Professor **Nataliia Denysenko**,
Kyiv National University of Construction and Architecture

THE SIGNIFICANCE OF ECONOMIC SECURITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

A reliable and efficient national economy is needed for stable socio-economic development of the state. The ability to achieve victory is largely determined by the stability and viability of the national economy, which determines the choice of topic and object of research.

Taking into account the complex of threats to economic security in each structural direction, understanding the logic of their development and mutual influence will allow us to form better ideas about the foundations of national stability and ensure, if necessary, the adjustment of economic policy and its tools.

During the two years of the full-scale war, the Ukrainian economy changed significantly. Considering the demographic and economic losses, there was a significant decrease in the economic potential of the country and an increase in the level of economic danger. Post-war recovery requires well-founded strategies and actions, as well as significant financial resources.

In the course of the study, the concept of "economic security of the state" and its components were analyzed, namely: macroeconomic, foreign economic, financial, production, investment and innovation, food, raw material and resource, energy, socio-demographic subsystems. In general, economic security is considered as a state of security, resource security and conditions at a certain point in time, which is ensured by conscious purposeful activity.

Objects, subjects and principles of economic security are considered. Indicators of Ukraine's economic security were analyzed and the need to consider the entire complex of socio-economic processes was substantiated for the purpose of further monitoring and forecasting of economic security, development of effective strategies for increasing the level of economic security in the conditions of martial law and in the period of post-war recovery.

Keywords: national security; economic security; subsystems of economic security; safety indicator

REFERENCES

1. Knorr K. (1977). International economic leverage and its uses. In: Knorr K. and Traeger F.N. (eds) *Economic Issues and National Security*. Lawrence, KA: Allen Press, pp. 99–126. {in English}
2. Tretiak V. V. *Ekonomichna bezpeka: sutnist ta umovy formuvannia* / V. V. Tretiak, T.M. Hordiienko // *Ekonomika ta derzhava*. 2010. №1. S. 6–8. {in Ukrainian}
3. Ghica Luciana Alexandra, Marian Zulean, *The Politics of National Security. Concepts, institutions, processes*, Polirom, Iasi, 2007, p.77-99. {in English}
4. Buzan Barry (1991). *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Hemel Hempstead, Harvester, 2nd edn, 1991. {in English}
5. Pasternak-Taranushenko H.A. *Ekonomichna bezpeka derzhavy. Metodolohiia zabezpechennia : monohrafiia*. K. : Kyivskyi ekonomichniy instytut menedzhmentu, 2003. 320 s. {in Ukrainian}
6. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Kontseptsiuu (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 16.01.1997 №3/97-VR. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 15.02.2024) {in Ukrainian}
7. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» vid 21.06.2018 № 2469-VIII [Elektronnyi resurs]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (data zvernennia: 15.02.2024) {in Ukrainian}
8. Hubsnyi B.V. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiia vymiru, stan i stratehiia zabezpechennia*. K., 2001. 23 s. {in Ukrainian}
9. Novikova O.F., Pokotylenko R.V. *Ekonomichna bezpeka: kontseptualne vyznachennia ta mekhanizm zabezpechennia : monohrafiia*. Donetsk : IEP NAN Ukrainy, 2006. 407 s. {in Ukrainian}
10. Murtiian V.I. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy*. K.: Lybra, 1999. 462 s. {in Ukrainian}

11. Zasadko V.V. Ekonomichna bezpeka urbanizovanykh terytorii Ukrainy: Monohrafiia. – Kyiv: NISD. Vydavnytstvo NNVK «ATB» 2016. 360 s. {in Ukrainian}
12. Moldovan O.O. Ekonomichna bezpeka derzhavy yak bazove poniattia ekosesteitu: u poshukakh universalnoi defynitsii // Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia. t.32 (71). №4, 2021. S.5-13 {in Ukrainian}
13. Metodichni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy : Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 r. №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (data zvernennia 15.02.2024) {in Ukrainian}
14. Kopyliuk O.I. Investytsiino-innovatsiina skladova v systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy / O.I. Kopyliuk, O.M. Muzychka, Z.M. Kholod // Biznes Inform. 2016. №11. S. 81-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_11_15. (data zvernennia 12.02.2024) {in Ukrainian}
15. Tsvihun I.A. Demohrafichna bezpeka Ukrainy ta napriamy yii rehuliuвання: monohrafiia. URL: <file:///C:/Users/Asus/Downloads/46352667.pdf> (data zvernennia 12.02.2024) {in Ukrainian}
16. Zakharova O.V. Demohrafichne starinnia naseleння: naslidky ta perspektyvy dlia Ukrainy. Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Ser. Ekonomika. 2018. № 9(37). S. 11–15. {in Ukrainian}
17. Karpenko A.V., Budytska Yu.O. Vplyv starinnia naseleння na kadrove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy. Menedzhment ta pidpriemnytstvo: trendy rozvytku. 2018. № 4(06). S. 27–38. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2018-4/06-03>. {in Ukrainian}
18. Kostiuk T.O. Vyrobnycha skladova ekonomichnoi bezpeky silskoho gospodarstva: teoriia i praktyka / T.O. Kostiuk // Ekonomichnyi visnyk Donbasu. 2017. № 2. S. 105-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2017_2_14. (data zvernennia 12.02.2024) {in Ukrainian}
19. Kolisnyk H.M. Prodovolcha bezpeka Ukrainy ta osoblyvosti yii rozvytku / H.M. Kolisnyk // Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. 2015. Vyp. 5. S. 72-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_5_19. (data zvernennia 12.02.2024) {in Ukrainian}
20. Samoiliuk M., Levchenko Ye. Ekonomika Ukrainy u 2023 rotsi: holovne// Tsentр ekonomichnoi stratehii. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-economy-in-2023-tracker-overview/> (data zvernennia 15.02.2024) {in Ukrainian}